

ПЕРШІ СТАРООБРЯДНИЦЬКІ ОСЕРЕДКИ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ

Стаття присвячена старообрядницьким осередкам, котрі існували в Чернігівській єпархії з кінця XVII до XIX століть.

Ключові слова: слобода, старообрядці, Гетьманщина.

Цікавість до проблеми старообрядницьких громад на території Чернігівщини останнім часом значно зросла. Ряд науковців намагався висвітлити широке коло аспектів даної проблеми. Проте деякі питання залишились не висвітленими взагалі чи висвітлені лише в контексті інших досліджень. Таким малоз'ясованим питанням залишається проблема, так би мовити, внутрішньої конфесійної приналежності старообрядців, котрі емігрували на Чернігівщину. Спроби з'ясувати дане питання можна прослідкувати в працях дослідників XIX століття. У наступні періоди науковці головним чином обмежувались поділом старообрядців на попівців та безпопівців. Слід зазначити, що головною проблемою, котра перешкоджає з'ясувати істину, є крайня бідність достовірної джерельної бази. Головним і найбільш точним джерелом виступають статистичні переписи старообрядців, котрі проводились, починаючи з початку XVIII століття, досить регулярно. Через значну розмаїтість старообрядницьких течій та згод царські урядовці обмежувались поділом усіх розкольників на тих, хто визнає священництво, тобто попівців, і тих, хто не визнає, тобто безпопівців. Такий поділ використовувався до середини XIX століття. Представники уряду рідко вдавались в усі нюанси віровчень старообрядців. І цьому є раціональне пояснення: для нього найголовнішим аспектом був ступінь лояльності розкольників до держави і церкви. Тому поділу старообрядців на поміркованих попівців і радикальних безпопівців було цілком достатньо.

Слід мати на увазі, що в цілому процес поділу старообрядництва відбувався протягом усього існування старообрядництва. Тому метою даної роботи є висвітлення перших попівських напрямків на території Ветки та Стародубщини.

Історично склалось, що територія Чернігівщини являла собою один із головних центрів попівщини. Перша старообрядницька громада емігрувала на територію Гетьманщини в 70-х роках XVII століття, що доводив у своїх працях Лілеєв¹. На чолі цієї громади був московський священник Кузьма. Згодом у Стародубському полку з'явився ще один священник дониконівського поставлення – Стефан, котрий оселився, як вказує М. Доброгаєв, у слободі Митьківка.² Та надовго закріпитись у Стародубському полку їм не вдалося, оскільки після стрілецького повстання в Москві у 1682 році вони змушені були перейти за польський кордон. Там, на прикордонній території, виникло поселення Ветка, котрому судилося на довгі роки стати одним із головних центрів попівського напрямку старообрядництва. З 80-х років XVII століття починається наступний етап еміграції старообрядців на територію Чернігівського та Стародубського полків і до закордонної колонії Ветки. Остання, перебуваючи в безпосередній близькості з північними полками Гетьманщини, активно підтримувала духовний зв'язок зі своїми одновірцями по інший бік кордону. Фактично територія Чернігівського та Стародубського полків

© Акименко Сергій Миколайович – аспірант кафедри українознавства, політології і соціології Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка.

була територією духовного впливу Ветківської колонії.

Початковий етап розвитку попівщини на Чернігівщині пов'язаний з діяльністю священників Кузьми та Стефана, котрі були висвячені ще до реформ патріарха Никона. У своїй церковній діяльності вони керувалися традиційними правилами православної дореформеної церкви. Священики виконували усі церковні служби, окрім літургії, оскільки не мали для цього храму. Єдиним нововведенням, котрим користувалися старообрядницькі священники, було повторне перехрещування тих, хто приходив з православної церкви. В.В. Андреев указував, що після занурення у воду перехрещуваний мав проклясти никоніан і пообіцяти не вступати з ними в суперечки³. Крім того, оскільки старообрядці не мали свого храму, то не мали змоги поповнювати запаси святих дарів, необхідних для причастя. Ці дари готувалися в першій частині літургії – проскомидії. У такій ситуації піп Кузьма під час приготування проскур у тісто додавав частину святих дарів, запасених заздалегідь⁴. Керуючись усталеними поглядами щодо представників офіційної церкви, Кузьма і Стефан вороже ставились до священників, котрих було висвячено за патріарха Никона, і проповідували це серед своєї пастви. Подібне яскраво відобразилось під час появи на Стародубщині, а згодом і у Ветці священника Іосафа. Він мав дониконівське хрещення, проте отримав священницький сан уже після смерті патріарха Іосифа, хоча, як він сам стверджував, тверський архієрей висвятив його по старих книгах і старому обряду⁵. У перший час перебування у Ветці старообрядницьке населення ставилося до нього зневажливо. Проте після смерті Кузьми і Стефана жителі Ветки, розуміючи свою безвихідь, самі запросили Іосафа проводити церковну службу⁶. Найвизначнішим досягненням Іосафа в період перебування у Ветці було будівництво церкви. З цією метою, як вказував Алексеєв, Меланією, старицею Белевською, був привезений антимінс, котрий був обов'язковим атрибутом ведення літургії⁷. Проте, як вказував Лілеєв, Іосаф помер у 1695 році, не встигнувши освятити новозбудовану церкву⁸.

Період з кінця XVII - початку XVIII століть поклав початок внутрішнім конфліктам серед розкольників, що призвело до появи окремих напрямків старообрядництва взагалі та попівців зокрема. Першим напрямком, котрий виділився у середовищі попівців, був авакумівський толк, або онуфріївщина. Він виник в Керженці, одному з перших значних центрів старообрядців-попівців. На початку 90-х років XVII століття до Онуфрія, одного з керженських старців, потрапило кілька листів протопопа Авакума. У них містилося чимало грубих догматичних помилок, проте, спираючись на них, Онуфрій почав проповідувати, що викликало опір у більшості старообрядців-попівців⁹. З приводу цих листів у Керженці точилися тривалі й палкі суперечки, які закінчилися уже після смерті Онуфрія у 1717 році примиренням воругоючих сторін з підписанням так званого «мирового сувою». Причому онуфріяни відмовилися від спірних листів¹⁰. Онуфріївщина не мала своїх прихильників ні на Стародубщині, ні у Ветці, проте дискусії, що точилися довгий час, відкрили низку спірних питань, котрі далеко не завжди вирішувалися взаємним порозумінням.

По смерті священника Іосафа ветківці запросили до себе Феодосія, останнього у цьому регіоні священника дониконівського посвячення. Саме з діяльністю Феодосія пов'язане стрімке піднесення Ветки і перетворення її на духовний центр старообрядництва попівського напрямку. Прийшовши у Ветку, Феодосій запросив до себе ще двох священників: свого брата Олександра із Рильська та Григорія з Москви¹¹. Слід зауважити, що ці священники були висвячені за новим обрядом, проте через незаперечний авторитет Феодосія місцеві старообрядці прийняли їх без особливих вагань.

У першу чергу Феодосій перебудував церкву Іосафа, після чого освятив її разом з Олександром та Григорієм на честь Покрови Пресвятої Богородиці. Вибір освячення можна пояснити тим, що Феодосій перевіз у Ветку із Калуги древній іконостас разом з вівтарними воротами, котрі він знайшов у покинутій церкві Пресвятої Богородиці¹². Згодом навколо цієї церкви виник і монастир. З появою

церкви популярність цього регіону значно зросла, що збільшило інтенсивність переселенських потоків не лише у Ветку, але й на Стародубщину. Відповідно зростали і потреби у церковних відправах місцевого старообрядницького населення. З цієї метою Феодосій прийняв із Калуги священника-перебіжчика Бориса і направив його в стародубські слободи¹³.

Зі збільшенням старообрядницького населення на Чернігівщині на межі XVII - XVIII століть у середовищі попівців гостро постало питання стосовно священства, без якого неможливо досягнути християнського спасіння. До цього часу священників дониконівського посвячення залишались одиниці, власної ієрархії вони не мали. Рішенням даної проблеми було прийняття священників з офіційної православної церкви. Проте дискусії точилися довкола питання, яким чином приймати таких священників. У результаті саме це стало каменем спотикання. Вирішення цієї проблеми зумовлювало появу нової течії в попівстві.

Розв'язання цього питання відбувалося шляхом компромісів. Оскільки за прикладом Кузьми і Стефана всіх, хто перейшов у старообрядництво, слід було перехрещувати, то відповідно перехрещувати необхідно і священників. Проте при цьому вони позбувалися свого священницького сану. А якщо не перехрещувати священника, то не може бути й мови про його священство. Як варіант вирішення цієї проблеми ветківці провели обряд хрещення священника у повному священницькому вбранні. Проте цей варіант їх не задовольнив, тому процес занурення у воду було замінено ходінням навколо купелі, а помазання миром відбувалося без зняття священницького вбрання, котре лише трохи піднімалось¹⁴. Згодом цей, так би мовити, проміжний варіант між першим і другим чином прийняття до лона церкви було повністю замінено на інший чин, за яким новоприбулого священника лише помазували миром, а той прилюдно одрікався від ересі. Такими правилами керувався і отець Феодосій. Проте і цей варіант керженці, деякі ветківці та стародубці вважали недоцільним, оскільки помазання миром теж позбавляло ієрея священства, крім того, відчувалась гостра нестача дониконівської злагоди. Представники Керженських скитів пропонували приєднувати попів-перебіжчиків через відречення від ересей, тобто за третім чином, без миропомазання. Однак ця пропозиція зустріла у Ветці гостру критику. Щоб виправити становище, Феодосій зважився зварити власне «миро», що поклато початок так званій ветківській згоді в попівському середовищі. Крім того, характерним для цього напрямку було: прийняття ікон, авторами яких були не тільки старообрядці; дозволялося спілкуватись та приймати їжу з неодновірцями; священники могли у разі своєї відсутності в парфії обирати світську людину для виконання найнеобхідніших церковних треб¹⁵. Крім власне Ветки, ця згода була поширена на Стародубщину, в Керженці, на Дону та в інших місцях. Щодо Стародубщини, то осередками ветківської згоди були Покровський Митьківський чоловічий монастир¹⁶, котрий розташовувався між Слободами Митьківка та Климово; Новопокровський Святський та Красноборський Іоанна Предтечі чоловічі монастирі¹⁷; Казанський Климівський жіночий монастир¹⁸.

Як заперечення ветківської згоди, так і взагалі попівства, на початку XVIII століття виникає дияконівська згода, коли у Керженці в суперечках про догматичні листи Авакума було порушене питання про форму хреста. Проти захисників листів Авакума на Керченському старообрядницькому соборі 1708 р. виступили Тимофій Матвійович Лисенін та диякон Олександр, котрі швидко знайшли прихильників. Вони визнавали «дійсним і животворящим» також і чотирикутний хрест і, крім того, заперечували традиційний для всіх старообрядців-попівців порядок кадіння під час церковних богослужінь, ввівши свій порядок. Через це представників нової попівської згоди називали ще «новокадильниками»¹⁹. Дияконівці активно заперечували законність звареного отцем Феодосієм у Ветці мира. В дияконівській згоді, як і у всіх попівців, використовували миро, зварене ще в дореформений період, розбавляючи його олією. Протистояння між представниками ветківської та дияконівської згод тривало довгий час, інколи доходючи до того, що один одного називали

вали єретиками. Проте дияконівська згода знайшла своїх прибічників на Стародубщині та у Ветці. Після розорення єпископом Питиримом Керженських скитів значна частина дияконівців переселилася на Чернігівщину та за польський кордон, що зміцнило їх позиції в даному регіоні. Та місцем їх компактного проживання стала Стародубщина, де засновували свої церкви та монастирі. Так, В.П. Семенов у своєму географічному описі вказував, що в посаді Злінка існував Каменський скит дияконівської згоди²⁰. У статистичних переписах він значився як жіночий, де в 1848 році проживало 116 стариць²¹.

Наявність церкви і попів у старообрядців Ветки та Стародубщини дала змогу задовольнити найнеобхідніші духовні потреби, та не вирішувала проблему загалом. Для повноцінного функціонування церкви необхідні були архієреї, котрі зробили б старообрядницьку церкву самодостатньою. Ясна річ, що таких серед старообрядців не було. Звідси випливало, що необхідно знайти такого архієрея, котрий прийняв би старообрядництво чи висвятив у цей сан когось із представників старообрядницького священництва. В першій чверті XVIII століття старообрядцями був проведений ряд спроб у відновленні ієрархії, проте всі вони закінчилися невдачами. Та в 1734 році ветківцям, здавалося, пощастило – вони дізналися про опального єпископа Епіфанія, котрого з Києва відправили у заслання на північ Росії. Старообрядці викрали Епіфанія і перевезли до Ветки. Там він почав відправляти архієрейську службу і висвячувати нових священників та дияконів²². Проте вже у 1735 р. Ветківська колонія була розорена царськими військами, а самого єпископа ув'язнено в Києві, де він і помер. Згодом старообрядцям стало відомо, що Епіфаній здобув архієрейський сан шляхом обману молдавського митрополита. В результаті більшість старообрядців Ветки і Стародубщини відреклась від Епіфанія. Ті ж із старообрядців, котрі продовжили визнавати його за єпископа, утворили епіфанівську згоду. Представники цієї нечисленною згоди у богослужбовій практиці наслідували ветківців, з єдиною різницею, що визнавали авторитет Епіфанія та священників, висвячених ним. Осередком епіфаніївської згоди на Чернігівщині був Клинецький Преображенсько-Миколаївський чоловічий монастир²³. У самих же Клиньцях епіфаніївців була значна кількість. Також на даній території існував Епіфаніївський чоловічий скит-монастир з каплицею²⁴.

Ветківська, дияконівська та епіфаніївська згоди охоплювали собою переважаючу кількість старообрядницького населення Чернігівщини до XIX століття, коли було утворено Єдиновірську церкву та утворилась Білокриницька старообрядницька ієрархія. Надалі ці старообрядницькі напрямки відігравали значну роль в історії старообрядництва.

1. Лилеев М.И. Из истории раскола на Ветке и Стародубье XVII – XVIII вв. Вып. I. - Киев, 1895. – С. 364.

2. Доброгаев М. Посад Митьковка // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. – 1909. – № 24. – С. 897.

3. Андреев В.В. Раскол и его значение в народной русской жизни. – СПб., 1870. – С. 118

4. Там же. – С. 119.

5. Макарий. История русского раскола, известного под именем старообрядчества. - СПб., 1889. – 404 с. - С. 295.

6. История о бегствующем священстве / Соч. Ивана Алексеева (1755) // Летописи русской литературы и древности / Изд. Н. Тихонравовым. - М., 1862. - Т. 4. [Отд.] III. - С. 53-69 (60)

7. Там само. – С. 63.

8. Лилеев М.И. Названа праця. - С. 168.

9. Журавлев Андрей Иоаннов. Полное историческое известие о древних стригольниках и новых раскольниках, так называемых старообрядцев в их учении, делах и разногласии. - СПб., 1795. – Ч. 3. – С. 2.

10. Смирнов П.С. История русского раскола старообрядчества. – СПб., 1895. – С. 127.

11. История о бегствующем священстве... - С. 62.

12. Лилеев М.И. Названа праця. - С. 181.

13. История о бегствующем священстве... - С. 63.

14. Смирнов П.С. Названа праця. – С. 131.

15. Макарий. Названа праця. - С. 298-299.

16. ДАЧО. – Ф. 128. – Оп. 1. – Спр. 11060. – Арк. 114.
17. ДАЧО. – Ф. 128. – Оп. 1. – Спр. 3537. – Арк. 4.
18. ДАЧО. – Ф. 128. – Оп. 1. – Спр. 3787. – Арк. 5.
19. Есипов Г. Раскольничьи дела XVIII столетия. – СПб., 1861. – Ч. II. – С. 623.
20. Семенов В.П. Россия. Полное географическое описание нашего отечества. – СПб.: 1903. – Т. 7. – С. 442.
21. ДАЧО. – Ф. 128. – Оп. 1. – Спр. 11060. – Арк. 114.
22. История о бегствующем священстве... - С. 65.
23. ДАЧО. – Ф. 128. – Оп. 1. – Спр. 3537. – Арк. 4.
24. ДАЧО. – Ф. 128. – Оп. 1. – Спр. 3787. – Арк. 5.

Статья посвящена старообрядческим направлениям, которые существовали в Черниговской епархии с конца XVII до XIX веков.

The article is devoted to Old Believers movements that existed in the Chernigov region at the end of XVII to XIX centuries.

